

ОБИД НАМАНГОНИЙНИНГ “ТУХФАТ УЛ-ОБИДИН ВА АНИС УЛ-ОШИҚИН” БАЁЗИДА ИЖТИМОИЙ ФИКРЛАР ТАЛҚИНИ

М. Сафарбоев – фалс. ф. н., доцент

“Тухфат-ул обидин ва анис ул-ошиқин” (“Обидлар тухфаси ва ошиқлар улфати”) баёзи 1326 х./1908 м. йилда Тошкентда Мулла Ҳасан Орифжонов литографиясида чоп этилган. Баёз дебочасида келтирилишича, Мулла Муҳаммад Обид бин Мулла Муҳаммад Қобил саҳхоф Намангоний ўзининг саҳхофлик қилиши, бу касбни отасидан ўрганганлиги ва ўз замонасининг олиму фозиллари унинг дўконида кўп адабий суҳбатлар ўтказишгани маълум бўлади. Обид Намангоний Бухоро шарифда таҳсил олиб, Бухоро ва Марказий Осиёдаги зиёратгоҳларга саёҳат қилганлигини айтиб ўтади.

Обид Намангоний ҳаёти ва ижоди ҳақида баёз дебочасида берилган маълумотлардан бошқа ҳеч нарса билмаймиз. Фақат унинг ижодига қараб баҳо бериш, айрим тахминларни илгари суриш мумкин.

Обид Намангоний зиёли оилада таваллуд топган ва тарбия кўрган. Унинг отаси Мулла Қобул саҳхофлик билан шугулланган. Саҳхоф – бу китоб муқоваловчи устадир. Бунинг учун китобни қадрлайдиган ўқимишли одам бўлиш керак. Мулла Қобул шундай ўқимишли одам бўлиб, Обиднинг тарбиясига алоҳида эътибор берган, уйда ва дўконида бўладиган турли мушоираларга ўғлини жалб қилган. Обид ёшлигидан шеърятга ихлосманд бўлиб ўсган. Аввал отасидан, кейинчалик Бухоро мадрасаларида таҳсил олган. Обид Намангоний диний таҳсил олиш билан бирга замонасининг етуқ шоирларидан бўлиб етишади. Баёзга кирган шеърларининг савиясига қараб шундай дейишга ҳақлимиз.

Обид Намангонийнинг туғилган ва вафот этган йили аниқ эмас. Ўзи тузган баёзга киритган шоирларнинг вафот этган санасини ҳисобга олганда, XX асрнинг биринчи чорагида шоир ҳаёт бўлган бўлиши керак. Чунки, 1921 йилда вафот этган Мулла Йўлдош Хилватий ижодидан намуна берилган. 1910 йилда вафот этган Нодим Намангонийнинг 13 та шеъри баёзга киритилган. Бу баёз нашр қилинганда (1908) учала шоир ҳам тирик бўлган. Обид Намангоний Нодим ва Хилватийга замондош шоир бўлса керак. Унинг ҳаёти ва ижоди умуман ўрганилмаган.

Баёзнинг охирида ўша даврнинг характеристикасини ифодаловчи Обид Намангонийнинг “*Мухаммас ул-Обид ‘ала-л-Мажруҳ фий аҳволи аҳли замон (Замон аҳлининг аҳволи ҳақидаги Мажруҳнинг газалига Обиднинг мухаммаси)*” деб номланувчи мухаммаси алоҳида эътиборга моликдир. Мухаммаснинг номланиши ҳам “Замон аҳлининг аҳволи” деб юритилади. Ушбу мухаммасда Туркистондаги ижтимоий-сиёсий ва маданий аҳвол маҳорат билан баён этилган ва шарҳлаб берилган бўлиб, арузнинг гўзал намунаси деса бўлади. Мухаммас шундай бошланади:

*Бўлдилар бизларга носих бефаросатлар чиқиб,
Амри маъруф айлашурлар бетаҳоратлар чиқиб,
Маслаҳатдон бўлди неча бежаковатлар чиқиб,
Бўлди Фаргона эликим гайри сунъатлар чиқиб,
Турфа тартибу низому ўзга бидъатлар чиқиб [1: 190].*

Турфа тартиб ва қондалар ҳамда шариатдан ташқари бидъатлар жорий этилиб, ўзлари бефаросат бўлгани ҳолда, бизга насихат берувчилар кўпайди, деб

нолинадн шоир. Бетахоратлар (бу ерда гайримусулмонлар назарда тутилган) келиб бизга амру маъруф килувчилар, “адаб ўргатувчилар” кўпайганини, ақлсиз нодонлар келиб ақл ўргатишини ва Фаргона эли шундай кишилар қўли остида қолганини афсус билан баён этади.

Ўша даврда маҳаллий миллатларни бўйсундириш учун уларни диний эътиқодидан ва миллий маънавиятидан маҳрум қилиш сиёсати юргизилганини эътиборга олсак, чор Россияси сиёсатининг Марказий Осиёга нисбатан бундай йўли амалда жорий этилганлигини мухаммасдаги фикрлар тизими орқали билиб оламиз. Мухаммасни ўқиганимиз сари ислом динининг кадрига путур ета бошлагани, одамларда ҳамят, яъни дин учун ор-номусни саклаш, унинг ривожини учун машаққат чекиш қолмагани, кишиларда бир-бировга биродарлик нишонлари камайиб бораётганлиги ҳақидаги манзаралар тасаввуримизда гавдаланади:

*Баъзилар масжид аро эрмас худо учун муқим,
Мадраса ичра мударрис вақфи учун мустақим,
Гар ўзи лутф айламас бўлса худованди Қарим,
Мавжа келтурди зинову фисқни баҳригақим,
Зоҳири зоҳидсифат аҳли шароратлар чиқиб [1: 190].*

Бу мисраларда Обид Намангоний ташқи кўринишдангина тақводор одамлар, яъни мунофиқлар чиқиб, масжидга қатнаш ҳам шунчаки, кўз-кўз учун, мадрасаларда мударрислар толиби илмларга сабоқ бериш учун эмас, балки мадрасанинг ери ва ундан келадиغان даромад учун домлалик қилиб юрганликларини ачиниш билан қаламга олган. Шу туфайли, зинокорлик ва фиску-фасод денгизи мавж уриб бошлади. Бу эса миллат тақдирининг инқирозга юз тутишига олиб келади.

Мухаммасда миллий мусулмон мактабида таҳсил олмаган саводсиз, маърифатсиз жонилар пайдо бўлиб, улар дину диёнат, шариат, маърифат каби қадриятларимиз таназзулига сабаб бўлганлигини, яъни кишилар дилида гуноҳ ишларга мойиллик пайдо қилгани, одамларда ичи қоралик, ҳасад, фиску-фасод каби ярамас иллатлар авж олгани, натижада ислом дини анқонинг уруғидек, йўқолиб кетиш даражасига келиб қолгани танқид остига олинган.

Ўзи мунофиқ, мазҳабининг тайини йўқ, кишининг ҳақидан кўркмайдиган, ташқи кўриниши имому аслида ички дунёси гариб, бедидиёнат, ўғри одамлар шариатга пешво бўлганлигидан афсусланади Обид Намангоний. Ўша замонда шундай бир тоифа одамлар пайдо бўладики, ўзларини гўёки Искандар Зулқарнайн деб биладилар. Аслида буларнинг қилмишлари хайру саховат қилиш ўрнига судхўрлик орқасидан бойлик орттириш, амаллари фақат юлгунчиликдан иборат экалгитининг реал манзараси берилади мухаммасда:

*Айлазунг иҳлос тўхтовсиз кўриб дийдорини,
Қайси мазҳабдин халифа деб мунофиқ ўғрини,
Ҳақи мардумдин ҳазар қилмас, надур билмам динини,
Хонақоҳда рақс уруб олди нечани кафшини,
Ботини кизбу хиёнат аҳли суҳбатлар чиқиб [1: 190].*

Ўша даврда жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий аҳволи шу даражага етдики, пулпарастлик барча муқаддас нарсалардан, ҳаттоки, ота-онадан, илмдан, эл ичра эъозда бўлган пайғамбар авлодларини ҳурматлашдан юкори турар эди. Балки пул учун илми, фозил кишиларни ҳақоратлаш, ота-оналарни

беҳурмат килиш, гайридинларни эъзозлаш устун бўлиб қолганлигини мухаммас руҳиятидан билиб оламиз. Обид Намангоний имон-эътиқод, ахлоқ, диёнат ва маърифат билан уйғунлигини, дин асрлар оша кишиларни ҳалолликка, ростгўйликка, камтарликка, меҳр-мурувватга, саховатга чорлаб келганлигини айтиб ўтади:

*Хожса, муллони ҳақорат айлагайлар пул учун,
Илм одобини горат айлагайлар пул учун,
Волидайинни тарки иззат айлагайлар пул учун,
Кесмаган ҳиндуни иззат айлагайлар пул учун,
Эл аросида отанган аҳли иззатлар чиқиб [1: 190].*

Диний қадриятларнинг таназулини кўрган Обид Намангоний мусулмонларни ундан сақланишга даъват этади, ҳамиша худо йўлида бўлишга, қалбни худонинг маърифати билан безашга қақиради, гуноҳ ишлардан парҳез килишга даъват этади.

Маълумки, XIX асрнинг охири ва XX аср бошларида бутун Туркистон ўлкасида худосизлик (атеизм) дунёқарашининг кишилар онгига жадал илдиз ота бошлаган даврдир. Бу даврда ҳокимият тепасига Худодан кўркмайдиган “аҳли донишлар” келиб, кўнглига келган номаъқул ишларни ислом дини номидан тарғиб қилар, янги тартиб-қоидалар ўйлаб топар ва халққа зулм қилар эди. Муҳаммасда ушбу жараёнинг тадрижий ривожланиш босқичларини кўришимиз мумкин:

*Бу Али Сино эрур ҳайрон замон тазвирига,
Кор этурларқим, етиб бўлмас ани таъбирига,
Алдабон шайтон элин банд айлагай занжирига,
Ҳеч найранг ўхшамас бу халқнинг тазвирига,
Улатур шайтон яқосин аҳли санъатлар чиқиб.
Яхшилик қилсанг кима қайда санга суд айлагай,
Қайдаги улфатларинг дилшоду ҳушнуд айлагай,
Сан вафо қилсанг, жафолар бирла нобуд айлагай,
Етмаган ақли шаётин ишни мавжуд айлагай,
Кўркмаган қаҳри Худодан аҳли ҳикматлар чиқиб [1: 191].*

Ва, ниҳоят, мухаммас охирида муаллиф ажалга хийла ва бошқа тадбирлар (пора бериб, мансаб бериб узр сўраш ва б. – М.С.) кор қилмаслигини, ҳар ким ўз аъмолига яраша ажрим олиши, гуноҳкорлар ҳам, мўмин бандалар ҳам худонинг назаридан четда эмаслиги ва охир-оқибат барчанинг бу фоний дунёдан бир-бир кетиши муқаррарлигини уқтиради. Ўлим – ҳақ, демак бу фоний дунёда кишилар эзгуликни кўпайтириши керак, деган хулосага келади шоир. Ушбу муҳаммасда мустамлакачиликнинг илк пайтларида мусулмонлар юртини ўзгалар оёқ ости қилганлари ва халқни дину диёнатдан, миллий қадриятдан, маънавиятидан маҳрум қилинганининг бадний ифодаси ўз аксини топган. Шоир диний қадриятларни сақлаб қолувчи ватанпарвар инсон сифатида гавдаланади.

АДАБИЁТ:

1. Обид Намангоний. Тухфат ул-обидин ва анис ул-ошиқин. Баёз. – Тошкент: Мулла Ҳасан Орифжонов литографияси, 1326 х./1908 м. й.